

Олена Георгіївна Мокроусова

кандидат історичних наук,
головний фахівець,
Київський науково-методичний центр по охороні,
реставрації та використанню пам'яток історії,
культури і заповідних територій
(Київ, Україна)
arcmouse@gmail.com

Olena Mokrousova

PhD,
the chief expert of the Kiev scientific
and methodological center for the protection,
restoration and using the historical,
cultural and protected areas
(Kyiv, Ukraine)

ДО ІСТОРИЇ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО МУЗЕЮ В КИЄВІ

THE HISTORY OF KYIV MILITARY MUSEUM CREATION

Анотація

Питання історії музейної архітектури в Києві є маловивченим. Сьогодні його актуальність зростає з огляду на плани утворення кількох нових музеїв та проблеми розміщення вже наявних у погано пристосованих приміщеннях.

Більшість сучасних музеїв Києва були відкриті в радянські часи та в добу Незалежності України. Наприкінці XIX – на поч. XX ст. музеїв в місті було небагато. І більшість не мали власних будівель, а розміщувалися в орендованих та пристосованих приміщеннях. В цей період було зведено лише дві спеціалізовані будівлі – для Міського музею старожитностей та мистецтв і Педагогічного музею. Хоча і деякі інші музеї намагалися отримати для себе окремі будинки.

Відповідні спроби здійснювалися під час створення Військового народного музею, ініційоване комендантом Київської фортеці, генерал-лейтенантом О. Аносовим. Цей перший етап історії військових музеїв Києва досі є маловідомим. Для специфічного музейного закладу з ухилом у пропаганду для селян та прочан планували пристосувати давню пам'ятку культурної архітектури кінця XVII ст. – Військово-Микільський собор на Печерську. Попри те, що ідея не була втілена в життя, вона стала цікавим прикладом можливого поєднання старовинної культурної архітектури та музейно-просвітницьких функцій. Велася мова і про зведення нової музейної будівлі. Окремі експонати, переважно випадкові, почали збирати та демонструвати, але музей так і не розпочав роботу.

У 1908–1909 рр. Київське воєнно-історичне товариство створило свій Воєнно-історичний музей. Організатори підійшли до формування колекції більш професійно. Незважаючи на це, питання його розміщення виявилось дуже складним. Власної будівлі музей так і не отримав.

Ключові слова: Київ, Печерськ, військовий музей, Військово-Микільський собор, трапезна, будівництво, О. Аносов

Summary

The questions surrounding museum architecture history in Kiev have not received enough attention. Today the urgency surrounding these questions grows as plans are created for the construction of several new museums and renovations to address the existing problems in some of the poorly restored buildings.

Most of Kyiv modern museums were founded during the Soviet Era or during the time of Ukrainian independence. Around the turn of the twentieth century, there were very few museums in the city. Moreover, most of the museums did not have their own buildings, but rather they were housed in rented locations. During this

period, only two museums were constructed: the State Museum for Antiquities and Arts and the Pedagogical Museum. However, there were a few other museums which tried to procure a new location.

A similar attempt happened during the creation of the Military Museum thanks to the initiate of Anosov, Kyiv fortress commandant. However, still very little is known about this first stage of the museum's history. For the specific museum specializing on propaganda for peasants, it was planned to adapt the ancient monuments of religious architecture of late XVII cent. – The Military Nicholas Cathedral in Pechersk. Unfortunately, the idea was not implemented. Rather it became an interesting example of a possible combination of the ancient religious architecture and educational museum functions. Occasionally, some exhibits got started collecting and demonstrating, but the museum did not begin its work.

In the 1908–1909 Kyiv Military and Historical Society created its own Museum. The organizers approached to the formation of the collections more professionally. However, the question of its building was also found very difficult. The museum could not get it.

Keywords: Kyiv, Pechersk, Military Museum, Military Nicholas Cathedral, refectory, construction, A. Anosov

Для розуміння по-своєму інноваційного характеру задуму створення Військового музею на Печерську, слід розглянути загальний стан розвитку музейної справи в Києві. У XIX – на поч. XX ст. у місті діяла незначна кількість музейних закладів. Коротка популярна інформація про них була доступна широкому загалу з путівників по місту¹. У путівнику за 1897 р. йдеться лише про один музей – Церковно-археологічний при КДА². Путівник 1913 р. називає вже шість музеїв³. Звичайно, перелік подібних закладів Києва не вичерпувався лише означеними музеями. Питанню діяльності київських музеїв різної підпорядкованості (державних, громадських, церковних, приватних тощо) й спрямування (археологічних, навчальних, педагогічних, просвітницьких), які існували до 1917 р., свого часу приділила увагу дослідниця Л. Д. Федорова⁴.

Незважаючи на відмінності, більшість музеїв поєднувало те, що станом на 1913 р. вони не мали спеціально зведених будівель, окрім Київського художньо-промислового і наукового музею (нині – вул. М. Грушевського, 6) та Педагогічного музею (нині – вул. Володимирська, 57). Обидві будівлі вирізнялися своєю архітектурою та були високо оцінені сучасниками.

Нечисленні київські музеї по-різному намагалися вирішувати проблеми свого розташування, зокрема проводили власне будівництво. Деякі приватні колекціонери також намагалися будувати спеціальні музейні споруди для своїх зібрань. Але ці спроби виявилися безрезультатними.

Створення Військового народного музею відбувалося за схожим сценарієм – від ідеї його заснування до спроб отримати гідне приміщення. Якщо спочатку йшлося про доволі незвичне наприкінці XIX ст. пристосування давньої пам'ятки культової архітектури до музейних функцій, то потім ініціатори намагалися звести спеціальну будівлю.

У 1694–1695 рр. на великій території, що належала давньому Пустинно-Микільському (Слупському) монастирю на Печерську на кошти І. Мазепи архітектор Й. Старцев побудував новий величний храм. З часом він отримав неофіційну назву “Великий Микола” – на противагу побудованому 1713 р. головному собору Пустинно-Микільського монастиря. 1831 р., з початком спорудження Нової Печерської фортеці, садибу “Великого Миколи” передали військовому відомству. Собор став спільним для всіх частин київського гарнізону і відтоді називався Військово-Микільським або “Військовим Миколою”. Крім храмових свят на честь Св. Мико-

¹ Масалова І. І. Київські музеї в 1902–1928 роках (за матеріалами путівників та довідників по Києву) // Лаврський альманах. Зб. наук. пр. – Вип. 22. – К., 2009. – С. 132–149.

² Бублик В. Д. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планом и фототипическими видами г. Киева. Изд. 4-е, испр. и доп. – К., 1897. – С. XVIII.

³ Практический иллюстрированный путеводитель по г. Киеву. С приложением плана города и фототипических видов Киева. Изд. Ч. Ф. Ящевского. – Изд. 2-е, испр. и доп. – К., 1913. – С. 35.

⁴ Федорова Л. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-і – 1910-і рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 115–128.

лая, у Військовому соборі урочисто відзначали день Св. Георгія Переможця, служили молебни напередодні та під час військових дій, складалися присяги. У храмі зберігалися трофейні французькі штандарти 1812 р. В т. зв. Царські дні перед собором проводили паради військ, що квартирували на Печерську.

У 1886 р. настоятель Пустинно-Микільського монастиря, єпископ Уманський Полікарп звернувся до митрополита Платона з доповідною запискою щодо повернення Микільському монастирю Військового собору⁵, оскільки тогочасне військове відомство мало велику церкву у Прозорівській башті, а урочисті молебни для військових відбувались у Софійському або Успенському соборах, чи у домовій церкві генерал-губернатора. Микільський собор та перетворені на склади сусідні будівлі не становили великого значення для військово-інженерного відомства.

І хоча ініціатива єпископа Полікарпа не знайшла підтримки, вірогідно, практика використання собору як гарнізонної церкви сприяла виникненню ідеї створення у його приміщенні військового музею.

Слід відзначити одну причину, через яку згаданий музей так і не з'явився на цьому місці. Монастирі були не тільки духовними центрами, але й мали власне дрібне виробництво та вели торгівлю. Більшість монастирів фінансово залежали від своєї господарської діяльності. Пустинно-Микільському монастирю належало 33 крамниці, у три ряди розташовані напроти Військового собору обабіч вул. Микільської (нині – вул. І. Мазепи) по обидва боки триярусної кам'яної дзвіниці, спорудженої у неоруському стилі у 1874–1875 рр. Як згадував О. В. Паталеев, до середини ХІХ ст. в низеньких дерев'яних торговельних рядах з колонами при Військовому соборі містилися кращі магазини галантерейних та модних товарів⁶. Поруч із собором, на невеликій Соборній площі, також велася жвава торгівля. Але після того, як центр міста перемістився на вул. Хрещатик, торгівля на Печерську занепала. Наприкінці ХІХ ст. брудні крамниці, що прилягали до дзвіниці, мали непривабливий вигляд. У 1917 р. автор відомого путівника К. Шероцький зазначав “...контраст собора с окружающими лачужками, лавочками и серыми сараями на улице: позолота, царское великолепие и хижины; настоящее и прошедшее – все это так мало связано одно с другим”⁷.

Завдяки численним фотографіям та описам сучасників можна яскраво і детально уявити як виглядав Військово-Микільський собор – унікальна пам'ятка барокової доби часів гетьмана І. Мазепи. Прямокутний у плані хрестово-купольний собор височів над довколишніми будиночками та деревами як справжня фортеця. Спочатку його увінчували сім бань, кількість яких пізніше зменшилася до п'яти⁸. Так собор зображений на історичних панорамах Києва кінця ХVІІІ ст. і таким його бачили ще на початку ХХ ст.: “...Собор стоит один посреди просторного двора – огромный, массивный как крепость. Он строился в великую эпоху киевского строительства и запечатлел на себе истинный характер барокко”⁹.

Враження підсилював вигляд високих білосніжних напівглухих стін, прорізаних двома ярусами невеликих напівциркульних та прямокутних вікон з різьбленими наличниками. Західний головний фасад прикрашали дві вежі-пілони з грушоподібними банями, високі хвилясті фронтони на покрівлі, прикрашені пілястрами, волютами та шароподібними главками з сонцями. “Фронтами и декорровкой художник достигает удивительных эффектов”¹⁰. На стінах виділялося розкішне барокове декоративне ліплення у вигляді квітів, овочів, постатей ян-

⁵ ЦДІАК України. – Ф. 131. – Оп. 30. – Спр. 1235. – Арк. 3.

⁶ Паталеев О. В. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника / За ред. О. Друг. – К.: Либідь, 2008. – С. 22.

⁷ Шероцький К. В. Киев. Путеводитель. С иллюстрациями. Репринтне видання 1917 року. – К.: Кобза, 1994. – С. 270.

⁸ Третьяк К. Втрачені споруди та пам'ятники Києва. Довідник. – К.: Київ. нац. ун-т, 2004. – С. 43.

⁹ Шероцький К. В. Вказ. пр. – С. 266

¹⁰ Там само. – С. 267.

голів. Фриз собору прикрашали керамічні поліхромні розетки. Все це створювало піднесений та драматичний образ барокового храму, який К. Шероцький назвав “чарующе красивим”¹¹. Найбільш пишній з трьох порталів (з яких північний та південний були оформлені в серед. XVIII ст.) – західний – фланкували колони, перевиті виноградною лозою. Щити з коронами, розташовані у розірваних фронтонах над дверима, тримали янголи. Первісно під коронами двох порталів містилися герби І. Мазепи, зображені на гравюрі І. Мигури “Мазепа в оточенні добрих справ” (1706) з видами поновлених і споруджених І. Мазепою храмів.

Головна роль в інтер’єрі відводилась грандіозному семиярусному 15-метровому іконостасу, ширина якого сягала 22 м. Іконостас був рідкісним взірцем українського сницарства – мистецької різьби по дереву. Захоплена його красою, авторка книги “Київ” З. Шамуріна пише: “...Массу вкуса, художественной тонкости и чутья обнаружили мастера, работавшие над иконостасом... Затеиловы и изошренныи узоры иконостаса создают в целом гармоничное и благородно-красивое произведение искусства...”¹². Підсумовуючи свої враження, З. Шамуріна виводить чеканну формулу барокового шедедру: “Много украшений, богатства и пышности, но во все чувствуется большой художественный вкус”¹³.

Попри цінність собору як зразка барокової архітектури України, його не сприймали як пам’ятку і інтер’єри собору неодноразово змінювалися. Наприкінці XIX ст. преса писала, що Військово-Микільський собор через своє скромне і бідне оздоблення не може доповнити величну картину Лаври. У 1896 р. готувалися святкувати 200-річчя собору і до цих урочистостей в Київ мав приїхати імператор. Отже, з’явилася не тільки нагода, а й нагальна потреба капітального ремонту храму, для чого утворили спеціальну комісію. “...Для внешнего украшения собора необходимо: позолотить все его купола, отделать снаружи стены и особо стоящую колокольню, дав последней вид уничтожением прилегающих к ней лавок, устроит вокруг собора особую площадку, и установит вокруг него ценную ограду, снабженную изображениями различной военной артиллерии с несколькими орудиями”¹⁴. Частково на ці роботи кошти зібрали військові Києва. Всього на ремонт аварійного на той час храму витратили колосальну суму у 300 000 руб., хоча крамниці біля дзвіниці так і не знесли.

Ремонтні роботи відбувалися завдяки ініціативі коменданта Київської фортеці (з 1890) генерала Олексія Васильовича Аносова (1822–1906). Зі спогадів історика Н. Полонської-Василенко, яка в той час мешкала в Києві: “...багато малюнків, зіпсованих від старости, було поновлено на стінах, підмальовано. На хорах собору знайдено було розкішні срібні шати з ікон в іконостасі, і їх знову було одягнуто на ікони. У величній дзвіниці було цілком наново переписано розпис, було намальовано «Страшний Суд», причому я пам’ятаю, як Аносов гримів у всю силу свого голосу: «Чертей насажайте пострашнее!»”¹⁵.

Багато сучасників тих подій погоджувалися, що інтер’єри собору були зіпсовані непрофесійною реставрацією, продовженою у 1903–1904 рр. У 1911 р. мистецтвознавець Є. Кузьмін наголошував на необхідності взяти під охорону весь собор як один з найкрасивіших зразків українського бароко. Він побоювався, що храм і в майбутньому може страждати від “зайвого піклування”: “Насколько важно было бы теперь же поставить этот чудесный памятник под охрану специалистов, лучше всего свидетельствуют те печальные заботы, которым он подвергся в последних годах минувшего столетия, – благодаря им большинство образов было безпощадно подновлено, старинные узорные ризы сняты для открытия живописи (к счастью, они теперь опять водворены на место), а стены расписаны наново”¹⁶.

¹¹ Там само. – С. 268.

¹² Шамуріна З. Київ. Репринтне відтворення видання 1912 р. – К., 1996. – С. 54.

¹³ Там само. – С. 47.

¹⁴ Київ // Строитель. – 1896. – № 6. – С. 264

¹⁵ Полонська-Василенко Н. Спогади. – К: ВД “Києво-Могилянська Академія”, 2011. – С. 107–108.

¹⁶ Кузьмін Е. Надо поспешить / Хроника // Старые годы. – 1911. – июнь. – С. 45.

Але ремонт Військового собору, який не відповідав сучасним і навіть тодішнім реставраційним нормам, відкрив перед цим архітектурним об'єктом небачені раніше перспективи щодо функціонального використання. Після завершення робіт у 1896 р. О. Аносов ініціював створення у соборі музею із народною читальнею та аудиторією для публічних лекцій.

1898 р. О. Аносов подав воєнному міністру проект Воєнно-народного музею, який спочатку пропонував назвати “заклад” і в якому передбачав демонструвати бюсти і портрети царів, науковців та “*труженников на пользу земли русской*”, народних героїв, моделі наявних в імперії пам'ятників імператорів та воєнних подій, а також історичні картини. При музеї мали намір влаштувати бібліотеку, читальню та залу співбесід для народних читань. Ідеолог заснування такого музею бачив у ньому “...*хранилище преданий о доблестях, неустрашимости и боевых отличиях Русской армии*”¹⁷. Для цього імператор мав надати дозвіл на передачу до Собору на вічне зберігання кількох ворожих знамен, здобутих у визначних битвах. Їх мали виставити у соборі групами, додавши таблиці з поясненнями історії битв та списками їх героїв. На додаток військові письменники мали підготувати серію дешевих брошур для народу про переможні битви.

“*Даровитые же рассказчики сумели бы воспользоваться собранным в галерею материалом для картинного и наглядного поучения добровольных слушателей*”¹⁸. Автори Народного музею розробили програму таких агітаційних екскурсій. Перед бюстом Петра I слід було розповідати про Полтавську битву, при огляді пам'ятника Олександрю I – про війну 1812 р., біля Миколи I – про нову організацію війська, створення фортець. Біля пам'ятника Олександрю II мова мала вестися про визволення селян. Пам'ятники та роз'яснення про “великих дідусів” Суворова, Кутузова, Нахімова, Корнілова та інших героїв мали викликати почуття гордості¹⁹.

У 1896 р. була видана брошура “Военно-Николаевский собор в Киеве” (перевидана 1899 р.), підписана ініціалами “А. А.” (“О. Аносов”), в якій, зокрема, йшлося про перетворення собору на “...*памятник народный в религиозно-нравственном и военном отношениях, доступный обозрению и подробному ознакомлению тем народным толпам, которые ежегодно стекаются в г. Киев с разных сторон России*”²⁰. До майбутніх відвідувачів музею зараховувався і значний військовий гарнізон. За умови втілення в життя всієї означеної програми, Військовий собор мав стати гідним доповненням Лаври та інших святинь Києва. “*В то время, как эти святилища дают пищу религиозному чувству Киевских паломников, военный Собор сеял бы в душах их семена патриотизма и национального самолюбия, развивал бы в них любовь к Отечеству, преданность Царю...*”²¹.

У 1896–1899 рр. дещо із запланованого вдалося реалізувати. Перед західним фасадом собору були встановлені історичні гармати на гранітних постаментах, прикрашених рельєфами з патріотичними сюжетами: 1) імператор Олександр II, який відвідує шпиталь у с. Зимниці 16.06.1877 р. під час російсько-турецької війни; 2) імператор, що молиться над могилою свого батька напередодні скасування кріпосного права; 3) подвиг тенгінца А. Осипова; 4) герой Старічков, що помирає і передає Чайці прапор, врятований під Аустерліцем. “*Тот, кто сам не был очевидцем, не может даже представить себе того впечатления, какое эти картины, приютившиеся под сенью храма, производят на сотни тысяч странников-богомольцев*”²². Для інтер'єру також писалися картини відповідного змісту. На завершення пафосно-патріотичного тексту його автор риторично запитував: “...*в последнее время тратятся городами и правительством довольно большия деньги на устройство театров, собраний, музеев, скверов*

¹⁷ Военно-Николаевский сбор в Киеве. – К., 1899. – С. 9.

¹⁸ Там само. – С. 12.

¹⁹ Киев // Строитель. – 1898. – №5–6. – С. 222.

²⁰ Военно-Николаевский сбор в Киеве... – С. 8.

²¹ Там само. – С. 15.

²² Там само. – С. 17; Третяк К. Вказ. пр. – С. 44.

и т. п., является вопрос: неужели не окажется помощь на такое великое дело?”²³. Ця фраза свідчить про те, що на ініціативу О. Аносова впливало загальне піднесення культурного життя міста, поживалення громадського будівництва та впорядкування Києва, до якого він також докладав чимало зусиль. Місто завдячує йому створенням у 1894 р. скверу на місці сучасного парку Слави, який кияни назвали Аносовським садом.

Втім, з наведених пропозицій стає зрозуміло, що насправді говорити про створення музею у сучасному розуміння цього слова не можна. Швидше це був своєрідний агітаційний проект імперського спрямування. Патріотична, але доволі примітивна концепція цього Народного музею цілком відповідала образу О. Аносова, змальованому в повісті О. Купріна “Гранатовий браслет”: “По нынешним нравам этот обломок старины представлялся исполтинской и необыкновенно живописной фигурой. В нем совмещались именно те простые, но трогательные и глубокие черты, которые даже и в его времена гораздо чаще встречались в рядовых, чем в офицерах (...) черты, состоявшие из бесхитростной, наивной веры, ясного, добродушно-веселого взгляда на жизнь, холодной и деловой отваги, покорства перед лицом смерти, жалости к побежденному, бесконечного терпения и поразительной физической и нравственной выносливости (...)”²⁴. Як учасник багатьох війн, які вела Росія у середині XIX ст., зокрема придушення польського повстання 1863–1864 рр., нагороджений кількома бойовими нагородами, неодноразово поранений, як людина, яка відрізнялася особистою хоробрістю²⁵, О. Аносов віддавав перевагу уславленню російської зброї та військових подвигів держави, а не науковим завданням.

Від'їзд О. Аносова до Петербурга у 1899 р. перешкодив реалізації його задуму, хоча відмовилися від нього не одразу. 1900 р. в канцелярії Київського губернатора продовжували розглядати справу про створення музею у грандіозній будівлі на місці крамниць Микільського монастиря (нині – вул. І. Мазепи), на спорудження якої пропонувалося розпочати всеросійський збір коштів. У доповідній записці потреба створення музею мотивувалася необхідністю дати можливість киянам, паломникам та військовим, що прибувають в літні табори, знайомитись з “...предметами, которые бы оставили в них глубокое впечатление и вместе с тем имели бы связь с нашею историею, с бытом Царей, героев и многими эпизодами из жизни прошлой; мысль эта возникла и потому, что паломники во время своего пребывания в Киеве чрезвычайно стараются изучить все, что есть интересного в городе”²⁶. З аналізу документів з пропозиціями стає зрозуміло, що їхні автори не мали чіткої концепція функціонування музею. Сам О. Аносов визнавав, що у людей, обізнаних з його ідеями, виникало слушне запитання – чим наповнювати музей. На це конкретної відповіді О. Аносов не мав – він вважав, що знайдуться необхідні предмети військової історії та народного життя. Зрозуміло, що таке неконкретне завдання та наведені вище приклади агітаційних експонатів жодним чином не відповідали меті створення Військово-Микільського собору.

Якщо в доцільності існування в Києві такого імперського ідеологічного проекту сьогодні можна сумніватися, то містобудівний та архітектурний підхід О. Аносова був цілком слушним. Він вважав, що для розкриття обзору самого Військово-Микільського собору слід знести крамниці по фронту вулиці, стайні та сараї поруч з ним. “...Строить грандиозное здание музея внутри двора рядом с конюшнями, сараями и тому подобными зданиями немыслимо. Здание музея должно красоваться пред всеми проходящими и проезжими”²⁷. Іншого зручного місця для музею, який могли би відвідувати, перш за все прочани, його ініціатори не бачили. Тут

²³ Военно-Николаевский сбор в Киеве... – С. 19.

²⁴ Куприн А. Гранатовый браслет [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/LITRA/KUPRIN/garnet.txt> – Назва з екрана.

²⁵ Ковалинский В. Сад генерала Аносова // Киев–2000. – 2014. – 6 июня. – С. 2.

²⁶ ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 216. – Спр. 120. – Арк. 1.

²⁷ Там само, арк. 2.

спадає на думку, що за декларативною патріотично-просвітницької метою стояла інша – зробити Великого Миколу більш привабливим для відвідувачів, а отже, більш прибутковим для фортечного відомства.

Для реалізації проекту треба було придбати у Пустинно-Микільського монастиря крамниці. Оскільки земля, на якій вони стояли, мала перейти до військового відомства, викуп монастирського майна хотіли покласти на нього. Спочатку сподівалися, що монастир віддасть землю і крамниці безкоштовно, або продасть їх не дорожче ніж за 40–50 тис. руб. Втім Синод, до якого на розгляд надійшла справа, оцінив монастирське майно у 100 тис. руб.

Автор доповідної записки критикував монастир і його небажання досягнути згоди заради патріотичної справи. Він вважав, що крамниці наприкінці XIX ст. великих прибутків не давали, а Микільський монастир був достатньо багатим, щоб власним коштом провести на своїй території нове будівництво, розширити церкву тощо. Автор також сподівався, що імператор погодиться з ідеєю влаштування музею та накаже придбати крамниці. У свою чергу, наказ імператора мав вплинути на Синод та монастирське керівництво.

Одночасно планувалося створити в Києві комісію, яка б опікувалася справами музею – запрошувала архітекторів і скульпторів, відбирала музейні предмети тощо. На розгляд імператора була подана відповідна брошура і у 1902 р. Микола I дозволив організувати при генерал-губернаторові комітет на чолі з київським комендантом А. А. Немировичем-Данченком для зібрання пожертв на музей²⁸.

Попри сподівання на указ імператора, вирішити низку майнових питань не вдалося. Крім того, на влаштування музею забракло коштів – сподівання на перший внесок самого імператора та подальшу всенародну підписку, в т. ч. і у війську, де було простіше провести таку компанію примусово, не справдилися. Для самого ж будівництва О. Аносов вважав можливим залучити солдат (нижчі чини), які б у літній час додатково працювали один день на будівництві музею. *“Для солдата поработать лишний день ничего не значит, а для устройства музея составит большое подспорье”*²⁹. Гадаємо, остаточно від ідеї будівництва відмовилися з кількох причин – як невирішених майнових проблем, так і через форс-мажорні обставини: російсько-японську війну, революційні події 1905–1907 рр. та смерть головного рушія справи у 1906 р.

У 1908–1909 рр. Київське воєнно-історичне товариство створило свій Воєнно-історичний музей. Його організацією опікувалася Музейна комісія товариства, першим головою якої обрали І. Хойновського – відомого колекціонера й археолога, власника приватного музею. Попечителем музею став генерал-губернатор Ф. Трепов. Майбутній музей мав висвітлювати розвиток військового мистецтва в межах Києва, а його експозиція і фонди повинні були складатись з 13-х розділів³⁰. Допомогу у створенні музею надавали всі члени товариства, які дарували старовинні предмети.

Попри вдалий початок створення справжнього музею силами Воєнно-історичного товариства, питання його розміщення виявилось найскладнішим. Спочатку експонати хотіли розмістити в Маріїнському палаці, потім виділили приміщення Київського артилерійського складу в Арсеналі. Мистецтвознавець Є. Кузьмін вважав за найкраще віддати під музей розташовану поруч з Військово-Микільським собором колишню трапезну церкву, побудовану Й. Старцевим одночасно із собором³¹.

Відкриття постійної експозиції музею відбулося 28.12.1910 р. в тилівій частині будів-

²⁸ ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 218. – Спр. 126.

²⁹ ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 216. – Спр. 120. – Арк. 5.

³⁰ Докладно про цей основний етап функціонування музею, про формування колекцій див.: Федорова Л. Д. Київське воєнно-історичне товариство в пам'яткоохоронному і краєзнавчому русі Наддніпрянської України початку 20 ст. – К: Ін-т історії України НАН України. – 2005. – С. 59–78.

³¹ Гончарова Е. В. Стилевые особенности трапезной Никольского монастыря Осипа Старцева в контексте архитектуры Украины рубежа XVI–XVIII веков // Могилянські читання 2006. 36. наук. пр. – К., 2007. – С. 382–386.

лі Київського художньо-промислового і наукового музею (нині – вул. М. Грушевського, 6). Це сталося завдяки щедрому пожертвуванню відомого мецената С. Могилевцева. З 1918 р. музей неодноразово перевозили і зрештою ліквідували, а експонати передали до історичного музею (нині – НМІУ).

Микільський собор та дзвіниця були зруйновані 1934 р., трапезна церква – під час будівництва Палацу піонерів (нині – Київський палац дітей та юнацтва) у 1960-х рр. Важко сказати, чи була б доля цих пам'яток іншою (принаймні, трапезної), якби вони були пристосовані під військовий музей. Втім, ідея пристосування пам'яток церковної старовини для музейного використання знайшла своє продовження в радянський період. Такий підхід допоміг врятувати чимало цінних пам'яток культової архітектури.

Історія ж створення Військово-народного музею стала одним з яскравих епізодів часів становлення музейної справи в Україні в цілому і одним з прикладів можливого розвитку музейної архітектури Києва. Важливою є і роль коменданта Київської фортеці О. Аносова в цій ініціативі, хоча подібне культурне будівництво аж ніяк не входило в коло його професійних обов'язків.